

AR HETEROFENOMENOLOGIJA ĮVEIKIA AUTOFENOMENOLOGIJĄ?

Ernesta Molotokienė

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

Tel. (370 5) 266 76 17

El. paštas: irama@inbox.lt

Straipsnyje aptariamas Danielio C. Dennetto pasiūlytas heterofenomenologijos metodas, pretenduojantis sąmonės patirtis tirti iš trečiojo asmens perspektyvos, ir analizuojamas argumentų už šio metodo pranašumą autofenomenologijos, arba Edmundo Husserlio fenomenologijoje taikomo introspekcijos metodo iš pirmojo asmens perspektyvos atžvilgiu, korektiškumas. Dennettas, įvesdamas trečio asmens perspektyvą, heterofenomenologijos metodui siekia suteikti gamtos mokslų metodams būdingo objektyvumo, kurio nepavyko pasiekti Husserlio autofenomenologijos projektui dėl neišvengiamo subjektyvumo veiksnio. Todėl Dennettas subjektų pranešimams apie sąmonės patirtis suteikia įsitikinimų statusą, kurį legitimuoja jau ne pats subjektas, o stebėtojas (heterofenomenologas), šitaip atlikdamas mokslinį subjektų įsitikinimų apie sąmonės patirtis tyrimą. Bet ar subjektų pranešti įsitikinimai gali būti neutralūs, be subjektyvios interpretacijos apvalkalo, kaip to tikisi Dennettas? Straipsnyje tvirtinama, kad ambicingas Dennetto heterofenomenologijos metodas neišvengia Husserlio fenomenologijai būdingo subjektyvumo, nes Dennettas nekorektiškai interpretuoja Husserlį, iškreipdamas, bet neišvengdamas autofenomenologijai priskiriamą trūkumą.

Pagrindiniai žodžiai: heterofenomenologija, autofenomenologija, sąmonė, metodas, intencionalumas, patyrimas.

Pastaruoju metu fenomenologų diskusijose itin karštai ginčijamasi dėl klasikinės

¹ Sąvokos „heterofenomenologija“ ir „autofenomenologija“ vartojamos dabartinėse diskusijose, suppleminančiose fenomenologinį sąmonės patirčių tyrimo metodą iš pirmojo asmens perspektyvos ir galbūt alternatyvų pastarajam – mokslinį metodą iš trečiojo asmens perspektyvos. Atitinkamai sąvoką „heterofenomenologija“ sudaro trys prasminiai sandai: ἕτερος (gr. kitas (iš dviejų) arba vienas (iš dviejų)), φαινόμενον (gr. tai, kas reiškiasi, rodosi), λόγος; autofenomenologijos sąvokos pirmasis prasminis sandas αὐτός (gr. pats). Heterofenomenologija pagal etimologiją ir pagal funkcijas, kurias suteikia Danielis C. Dennettas, turėtų būti suprantama kaip mokslas apie tai, kas reiškiasi kitam, o autofenomenologija – mokslas apie tai, kas reiškiasi pačiam, paprastai turint galvoje klasikinę Edmundo Husserlio fenomenologiją.

Edmundo Husserlio fenomenologijos įtakos dabartiniams, sparčiai į priekį sąmonės tyrimų srityje žengiantiems mokslams. Vieną svarbiausių diskusijų branduolių sudaro ginčas dėl metodo: nors Husserlio fenomenologijos metodas mažai ką bendra turi su šiuolaikiniais eksperimentiniais gamtos mokslais, vis dėlto sąmonę tiriantys mokslai, regis, negali atsiriboti nuo „nemokslinio“ Husserlio sąmonės tyrimo projekto. Danielio C. Dennetto heterofenomenologija kaip metodas tirti sąmonės patirtis iš trečio asmens perspektyvos iš pirmo žvilgsnio atrodo atstovaujantis filosofinei pažiūrai,

sąmonę laikančiai empiriniu reiškiniu, kuri galima tirti kiekybiniais gamtos mokslų metodais. Klasikinė huserliškoji fenomenologija tokią gamtamokslinę prieigą prie sąmonės patirčių tyrimo atmeta, nes laikosi pozicijos, kad sąmonė nėra vienas iš gamtos objektų ir kad esama sąmonės reiškinių, neprieinamų gamtos mokslų metodams. Abu šiuos punktus Dennettas siekia paneigti veikalė *Consciousness Explained* (1991) bei daugelyje vėliau paskelbtų straipsnių. Vis dėlto Dennettas neišvengia Husserlio autofenomenologijai gal būdingų silpnų vietų. Straipsnio tikslas – išnaluoti Dennetto argumentus, nukreiptus prieš Husserlio autofenomenologiją ir siekiančius apginti heterofenomenologiją kaip alternatyvų metodą, pretenduojantį tirti sąmonės patirtis. Keliami probleminiai klausimai: ar pagrįstai Dennettas kritikuoja Husserlio autofenomenologiją kaip metodą, sąmonės patirtis tiriantį iš pirmojo asmens perspektyvos? Kokie yra heterofenomenologijos metodo pranašumai?

Autofenomenologijos trūkumai?

Dennettas autofenomenologiją priešina heterofenomenologijai (Dennett 1987: 153; 2003: 23), nurodydamas, kad autofenomenologija yra toks metodas, kur „tiriamas subjektas ir tyrėjas yra tas pats asmuo“ (Dennett 2003: 23). Autofenomenologiją Dennettas dar apibūdina kaip „solipsistinę metodologiją“ arba „introspektyviąją psichologiją“, argumentuodamas, kad reflektuojantis fenomenologas galės tirti savo paties spekuliatyvų vidinį gyvenimą, užsiimdamas mentaline gimnastika, t. y. naudodamas fenomenologinę redukciją (Dennett 1987: 153, 157–158). Dennettui

užkliūva fenomenologinės redukcijos taikymas, fenomenologui introspektyviai tiriant savo sąmonės patirtis: būtent kasdienių įsitikinimų arba egzistencinių prielaidų suspendavimo momentą jis laiko mentaline gimnastika, kai fenomenologas užsiima kūryba, o ne objektyviu sąmonės patirčių tyrimu. Vis dėlto Dennettas sumenkina ir sąmoningai pražiūri Husserlio fenomenologinės redukcijos funkciją.

Fenomenologinė redukcija iš esmės pakoreguoja priklausymo sąmonei sritį. Sąmonės veikla jos pačios nepasmerkia begalinei regresijai refleksyvių aktų, begaliniame judėjime pereinančių nuo prasmės prie prasmės ir nerandančių jokios atsparos už šių spontaniškų refleksijų ribų. Anot Husserlio, sąmonės srities viduje gali būti sukurti turiniai, kuriuos galima apibrėžti kaip objektyvius ir koreliuojančius (Husserl 1980). Be abejo, tai fenomenologinis objektyvumas, grindžiamas kitokio pobūdžio redukcija – eidetine, o sąmonės koreliatų reikėtų ieškoti ne tarp daiktų, objektų ir kitokių natūralios nuostatos formuluojamų realių duočių, o tarp prasminių darinių ir būdų, kuriais šie dariniai konstituoja, t. y. noetinėje noeminėje analizėje. Dennettas nepripažįsta „fenomenologinio objektyvumo“, nes, anot jo, pirminė duotis yra subjektų pranešimai apie įsitikinimus savo sąmonės patirtimis, kurie yra neutralūs (Dennett 1991: 83), o ne pirminės introspektyviai stebimos sąmonės patirtys. Kaip vieną iš autofenomenologijos silpnųjų Dennettas nurodo intencionalią sąmonės struktūrą, kuri neegzistuojančius objektus esą traktuojanti taip pat kaip realius, todėl nebelieką skirtumo tarp fikcijos ir tikrovės (Dennett 2007: 252). Šis Dennetto priekaiš-

tas Husserlio autofenomenologijai susideda iš dviejų dalių: 1) autofenomenologijoje sąmonė yra intencionali, todėl beveik neįmanoma fiksuoti sąmonės turinių skirtumų; 2) nėra skirtumo tarp fikcijos ir tikrovės. Vis dėlto Husserlis aiškiai formuluoja, kad nors sąmonė yra intencionali, „ne visi išgyvenimai yra intencionalūs“ (Husserl 1984: 382). Taip pat jis teigia, kad „fantazijos laukas egzistuoja nepriklausomai nuo suvokimo lauko“ (Husserl 2006: 51). Kyla klausimas, kas turima galvoje kalbant apie neintencionalius išgyvenimus?

Husserlis, kalbėdamas apie neintencionalius išgyvenimus, omenyje turi kaip tik išgyvenimus tikrąja, „pirmine“ prasme, t. y. išgyvenimus kaip tai, kas imanentiška pačiai sąmonei, išgyvenimus kaip „kompleksus pojūčių“, kurie vieninteliai tegali būti išgyvenami. Tačiau šių „tikrai imanentiškų“ sąmonei realių turinių svarbiausia savybė yra ta, kad jie pasireiškia kaip pagrindas kitų (intencionalių) turinių: „tikrai imanentiški turiniai, kurie įeina į intencionalių išgyvenimų realiąją sudėtį, yra neintencionalūs: jie surikiuoja akta, kaip būtini atsparos taškai padaro įmanomą pačią intenciją, tačiau jie patys yra neintenduoti. <...> Aš matau ne spalvos pojūtį, o spalvotą daiktą, girdžiu ne tono pojūčius, o dainavimą“ (Husserl 1984: 387). Vadinasi, neintencionalūs išgyvenimai yra reali medžiaga, pojūčių kompleksas, suprantamas kaip duotybė, kuria grindžiama ir tampa įmanoma pati intencija².

² Dalius Jonkus, tirdamas neintencionalius išgyvenimus, pažymi, kad jie turi intencionalių išgyvenimų bruožų. Kadangi, anot Jonkaus, sąmonėje duoti išgyvenimai visada yra intencionalūs, tai „neintencionalūs gali būti tik nesąmoningi mūsų būviai, kurie mums tiesiog neprieinami kaip išgyvenimai iš pirmojo asmens perspektyvos“ (Jonkus 2008: 69).

Kur kas sudėtingiau atremti antrąjį Dennetto priekaištą: kokių būdu fenomenologas, taikydamas introspekcijos ir deskripcijos metodus intencionaliems sąmonės turiniams tirti, geba atskirti, kokios sąmonės patirtys yra realios, o kokios fiktyvios? Juk pats Husserlis teigia, kad „sąmonė yra absoliuti“ (Husserl 1950: 103), kitaip sakant, transcendentalinės sąmonės veikimo laukas yra nepertraukiamas išgyvenimų (patirčių) kontinuumas. Vadinasi, sąmonė yra visų galimų duočių vieta. Pastarasis teiginys šakojasi į du probleminius klausimus, kuriuos iškelia Dennettas, pabrėždamas autofenomenologijos silpnybes: 1) kaip fiksuoti sąmonės veikimo lauko ribas? 2) Kaip fenomenologui, sąmonės patirtis tiriančiam iš pirmojo asmens perspektyvos, viduje sąmonės veikimo lauko atskirti realias ir fiktyvias patirtis? (Dennett 1991: 67). Retorinė klausimų iškėlimo forma suponuoja, kad Dennettas šias problemines autofenomenologijos vietas laiko neišsprendžiamomis, siūlydamas alternatyvą, prie kurios dar grįšime. Vis dėlto, ar tikrai šios Dennetto nurodytos silpnybės vietos būdingos Husserlio fenomenologijai?

Kaip iššūkis Dennetto kaltinimui skamba Husserlio teiginys, kad „fikcija yra gyvybinis fenomenologijos elementas“ (Husserl 1966: 148). Vaizduotės kuriamas fiktyvus objektas nėra tikrovėje egzistuojantis objektas, nes jis nesireiškia objektyviame sąryšingume su dabartiška tikrove, kuri yra konstituota aktualiame suvokimo lauke. Husserlis teigia: „vaizduotės vaizdinys ne tik suvokimo lauke nepasirodo, bet, tiesą sakant, jis rodomi visai kitame pasaulyje, nieko bendra neturinčiame su aktualios dabarties pasauliu“ (Husserl 2006: 60).

Todėl vaizduotės veikimo lauką apibrėžia „nedabartiškumo“ modusas. Vadinasi, vaizduotės veikimo lauko ribų fiksavimas galimas tuomet, kai įsivaizdavimas pasibaigęs, o sąmonė aktualizuoja buvusią įsivaizdavimo patirtį. Taigi, priešingai nei tvirtina Dennettas, fiktyvios patirtys ir realios patirtys skiriasi: sąmonės (realus) objektas yra dabartiškas, o fikcijos modusas yra įdabartinimas (Husserl 1959: 60).

Daugiau sunkumų kyla fiksuojant sąmonės beribiškumą autofenomenologijoje. Dennettas iš dalies teisingai kaltindamas autofenomenologiją sąmonės veikimo laukui suteikus beribiškumo statusą, dėl to iš pirmo žvilgsnio nusitrina riba tarp skirtingų patirčių sąmonės viduje statuso. Problema, anot Dennetto, praktiškai neišsprendžiamą daro autofenomenologinis tyrimo metodas: po transcendentalinės redukcijos, suspendavus aktualią išorinio pasaulio reikšmę, lieka intenduoti objektai, kurių santykis su realybe arba priklausymo nuo realybės laipsnis tampa nureikšmintu dalyku fenomenologijai. Nors fikcijos ir sąmonės patirtys skiriasi savo intendavimo modusais: fikcijos atveju intendavimas suprantamas kaip įdabartinimas (vok. *Vergegenwärtigung*), sąmonės patirčių atveju – kaip dabartinimas (vok. *Gegenwärtigung*), vis dėlto vienintele fenomenologui prieinama realybe lieka sąmonės patirtys, nes fenomenologas reflektuodamas patirtis, vaizduotės vaizdinį laiko viena iš sąmonės patirčių. Kad išvengtų panašių problemų, kurdamas heterofenomenologijos metodą Dennettas siūlo priimti keletą teiginių, kurie užtikrintų sėkmingą heterofenomenologijos kaip mokslinio metodo iš trečiojo asmens perspektyvos taikymą tiriant sąmonės patirtis.

Heterofenomenologijos pranašumai?

Heterofenomenologija kaip mokslinis metodas iš trečiojo asmens perspektyvos, atsižvelgiant į sąvokos etimologiją, turėtų būti suprantama kaip mokslas apie tai, kas rodosi (reiškiasi) kitam. Dennettas teigia, kad „heterofenomenologija yra kito fenomenologija“ (Dennett 2003: 19). Heterofenomenologo, ne taip kaip autofenomenologo, tikslas – kataloguoti subjektų pranešimus apie įsitikinimus jų sąmonės patirtimis (Dennett 2003: 20). Vadinasi, heterofenomenologas užima neutralaus stebėtojo poziciją, nes jam jau nebereikia kaip autofenomenologui pačiam tirti savo sąmonės patirčių. Tai yra vienas iš heterofenomenologijos metodo mokslininko kriterijų, nes eliminuojamas subjektyvumo veiksnys, kuris yra neišvengiamas taikant introspekcijos metodą iš pirmojo asmens perspektyvos.

Kitas ne mažiau svarbus heterofenomenologijos metodo pranašumas esąs tas, kad, skirtingai nuo autofenomenologijos, subjektai praneša ne apie pirmines sąmonės patirtis (kas yra tyrimo medžiaga autofenomenologijoje), bet apie įsitikinimus (angl. *beliefs*) sąmonės patirtimis (Dennett 2003: 21). Vadinasi, heterofenomenologas dirba su tokį patį – įsitikinimų – statusą turinčiais pranešimais, todėl iš pat pradžių tyrimui garantuojamas neutralumas, nes nei subjektai, nei tyrėjas negali iškreipti įsitikinimų sąmonės patirtimis: kiekvienas įsitikinimas gali būti patikrintas eksperimentiškai. Dennettas sutinka, kad subjektai gali klysti pranešdami apie įsitikinimus sąmonės patirtimis, taip pat sutinka, kad įsitikinimai

gali būti suprantami kaip fikcijos, nes kol įsitikinimų pasaulis nepatikrintas taikant trečiojo asmens perspektyvą, jis laikomas nerealiu pasauliu, kuriam Dennettas suteikia absoliučią autonomiją (Dennett 2002: 13). Tokiu būdu Dennettas mano išvengias autofenomenologijai priskirto trūkumo, kai taikant pirmojo asmens perspektyvą ir introspekcijos metodu tiriant sąmonės patirtis pasirodo esą neįmanoma išvengti klaidos vertinant sąmonės patirčių statusą sąmonės viduje, pavyzdžiui, atskirti fiktyvias patirtis nuo realių. Tai yra pagrindiniai Dennetto heterofenomenologijos metodą nusakantys bruožai. Vis dėlto nėra vienas jų neatlaiko kritikos.

Tokie autoriai kaip Shanon Vallor, Danielis D. Hutto, Gianfranco Soldati, Johnas J. Drummondas, Ericas Schwitzgebelis, Alva Noë ir kiti kaltina Dennetto heterofenomenologijos metodą nenuoseklumu ir nepagrįsta pretenzija į mokslo statusą. Ypač kritikuojama Dennetto heterofenomenologo tyrimo medžiaga – įsitikinimai apie sąmonės patirtis, kurie yra pranešti subjektų ir laikomi pirminiais neutraliais faktais, su kuriais, taikydamas trečiojo asmens perspektyvą, dirba heterofenomenologas. Dennettas atmeta pirminių kokybinių sąmonės patirčių (sąmonės tyrimui skirtuose moksluose vadinamų *qualia*) egzistavimą (Dennett 1991: 372), pateikdamas šiuos argumentus: 1) kokybiniai patirties aspektai nėra diskretūs objektai vidujai sąmonės, taip pat tai nėra sąmonės savybės – stebimos ir aprašomos tais terminais, kuriuos mes vartojame stebėdami ir aprašydami išorinius objektus ir jų savybes; 2) nėra griežtos ribos, vien tik laipsnio skirtumas tarp kokybinių patirties aspektų ir įsitikinimų tokiais as-

pektais. Taigi Dennettas pirminėms kokybinėms sąmonės patirtims suteikia įsitikinimų statusą. Jis teigia, kad nėra skirtumo tarp to, kaip dalykai reiškiasi mums, ir to, kaip mes manome, kad jie mums reiškiasi (Dennett 1991: 133). Subjektų įsitikinimams sąmonės patirtimis Dennettas suteikia absoliutų autoritetą, nes sąmonės patirtis jis mano esant konstituotas subjektų įsitikinimų arba sprendinių apie jas (Dennett 1991: 96–97; 2003: 4). Tokiu atveju, subjektui suteikiant sprendimo apie įsitikinimus sąmonės patirtimis laisvę, išties įsitikinimai gali būti suprantami kaip fikcijos.

Vallor argumentuoja, kad fikcijos įvedimas į heterofenomenologinį tyrimo lauką (nors ir laikinai, kol fiktyvūs pranešimai bus patikrinti heterofenomenologo) yra klaidingas žingsnis, nes iš anksto subjektų įsitikinimams priskiriamas tam tikras statusas. Vallor kelia klausimą, kaip heterofenomenologas gali įvertinti tokius pranešimus, juo labiau atskirti fiktyvius pranešimus nuo tikrų, jeigu įsitikinimai gali būti suprantami kaip fikcija, o heterofenomenologas dirba su tokiais pranešimais (fikcijomis)? (Vallor 2009: 2). Dennettas, reaguodamas į kritiką, neigia, kad heterofenomenologija kaip metodas, pretenduojantis sąmonės patirtis tirti iš trečiojo asmens perspektyvos, būtinai pašalina ar marginalizuoja faktus apie sąmonės patirtis iš pirmojo asmens perspektyvos, kuriais grindžiama autofenomenologija. Bet, anot Dennetto, pranešimai iš pirmojo asmens perspektyvos turi būti patikrinti neutralaus stebėtojo – heterofenomenologo (Dennett 2007: 252).

Kitas ne mažiau svarbus kritinis heterofenomenologijos aspektas, kurį nurodė Vallor, – įsitikinimų sulyginimas su fik-

cijomis, o tai, pasak Dano Zahavi, leidžia daryti išvadą, kad Dennettas sąmonės patirtis teoretizuoja, o patirtines būsenas laiko teoriniais postulatais (Zahavi 2007: 24). Dennettas atremia šį Zahavi priekaištą teigdamas, kad „kai subjektas sako „prieš namą stovi medis“ tai jo pranešimas yra apie medį, o ne apie savo vidinę būseną, o kai subjektas sako „matau prieš namą stovintį namą“, tai jis praneša tam tikrą mentalinę būseną, kartu išreiškdamas ir įsitikinimą ja“ (Dennett 2007: 253). Dennettas nori mums pasakyti, kad, priešingai nei mano Zahavi, subjektai ne postuluoja patirtines būsenas, bet išreiškia įsitikinimus apie jas. Kartu Dennettas pripažįsta, kad šie įsitikinimai nėra tuščia referencija, nes abiem atvejais subjektas sąmoningai fiksuoja įsitikinimą apie sąmonės patirtis. Bet Dennettas tuo pačiu metu teigia, kad įsitikinimai gali būti suprantami kaip fikcijos, nes subjektui suteikiamas autoritetas sprendžiant ir pranešant apie savo įsitikinimus sąmonės patirtimis.

Dennettas sulygina subjektų autoritetą apie įsitikinimus sąmonės patirtimis su autoriaus autoritetu sukurtam fikcijų pasauliui: „kaip fikcijoje, viskas, ką sako autorius, veikia <...>. Mes neklausiamo, kaip Arthuras Conanas Doyle'is sužinojo Sherlocko Holmeso krėslo spalvą, ir nekeliamė prielaidos, kad jis galėjo klysti. Taip pat mes neklausiamo, kaip subjektai žino, ką jie praneša, ir nekeliamė prielaidos, kad jie gali klysti“ (Dennett 1991: 45; 2005: 42). Vis dėlto, nors Doyle'is turi neginčijamą autoritetą tam, kokios spalvos yra Holmeso krėslas, bet, kaip nurodo Ericas Schwitzgebelis, tik su sąlyga, kad jo teiginiai – fiktyvūs, nes jie yra ne apie aktualius įvykius

pasaulyje, o apie įvykius fikcijų pasaulyje (Schwitzgebel 2007: 108). Anot Dennetto, heterofenomenologas visus pranešimus privalo interpretuoti kaip įsitikinimus, bet, ne taip kaip Doyle'io sukurtame pasaulyje, heterofenomenologijos pasaulyje subjektai gali klysti. Tik, kitaip nei autofenomenologijoje, klaidą heterofenomenologas gali pastebėti ir ištaisyti (Dennett 1991: 366).

Taigi grįžtame prie klausimo, kaip heterofenomenologas gali atskirti fiktyvius įsitikinimus nuo tikrų? Bet būtent nuo atsakymo į šį kritinį klausimą Dennettas ir apsisaugo visiems be išimties pranešimams apie galimas sąmonės patirtis suteikdamas įsitikinimų arba fikcijų statusą. Heterofenomenologas tiesiog tikrina subjektų pranešimus ir kažkokiu būdu nustato jų santykį su realiu pasauliu. Schwitzgebelis nesutinka su Dennettu ir dėl subjektams suteikto autoriteto jų sprendiniuose apie įsitikinimus sąmonės patirtimis, ir dėl heterofenomenologui priskiriamos tų pranešimų vertinimo funkcijos. Jis mano, kad neįmanoma įrodyti, jog Doyle'is neklydo sprenddamas apie Holmeso krėslo spalvą, kaip ir įrodyti priešingo tam teiginio, kad Doyle'is teisingas dėl Holmeso krėslo spalvos. Schwitzgebelis, iliustruodamas savo pastabą, pateikia tokį pavyzdį: įsivaizduokime, kad kas nors yra vienintelis asmuo, kuris lankėsi Noo-Na saloje. Kai tas asmuo grįžęs praneša apie salos biologinę įvairovę, jis yra neginčijamas autoritetas tam, ką praneša. Jis gali ir klysti, bet nėra nė vieno, kuris galėtų jį pataisyti. Vadinas, kaip linkęs manyti Dennettas, klaidos subjekto pranešime fiksuoti neįmanoma. Tačiau Schwitzgebelis teigia, kad Dennettas nueina per toli: Noo-Na salos pavyzdžio atveju lieka numanymas, kad

kas nors vis dėlto gali pataisyti pranešusį asmenį (Schwitzgebel 2007: 112). Vadinasi, klaidos tikimybė visuomet išlieka subjektams pranešant apie savo sąmonės patirtis. Šioje vietoje Schwitzgebelis pražiūri labai svarbų momentą: klaida galima tuomet, kai subjektai praneša apie *savo sąmonės patirtis*, o ne apie *įsitikinimus savo sąmonės patirtimis*.

Dennettas klaidingus subjektų pranešimus apie savo sąmonės patirtis priskiria autofenomenologijai, o heterofenomenologijoje disponuojama įsitikinimais sąmonės patirtimis, kurių statusą tikrina heterofenomenologas. Matome, kad įsitikinimus apie sąmonės patirtis, kaip apskritai pirminę prieigą prie sąmonės, Dennettas apgaubia iš pirmo žvilgsnio atspariu kritikai gaubtu. Kadangi Dennettas nemato jokio skirtumo tarp pirminių sąmonės patirčių ir įsitikinimų apie tas patirtis, kai kurie kritikai būtent čia regi heterofenomenologijos silpnybę.

Tayloras Carmanas teigia, kad tokiu atveju įsitikinimai yra ne nereflektuoti, neutralūs faktai, kuriuos praneša subjektai, bet jau interpretuota subjektų medžiaga, todėl heterofenomenologas dirba su iš esmės spekuliatyvia medžiaga. Maža to, jis, anot Carmano, padvigubina spekuliaciją, nes prie pačių subjektų interpretuotų pranešimų pats nuo savęs prideda papildomą interpretaciją (Carman 2007: 106).

Carmanui pritaria ir Danielis D. Hutto teigdamas, kad prieiga prie sąmonės patirčių galima tik iš pirmo asmens perspektyvos, kuri vėliau privalo būti užtikrinama intersubjektyviai, o ne izoliuotos laboratorijos sąlygomis (Hutto 2006: 83). Kaip ir Hutto, pirmojo ir trečiojo asmens perspektyvų prieigas prie sąmonės patirčių

tyrimo kritikuoja ir Alva Noë, pabrėždama intersubjektyvaus fono fenomenologiniam tyrimui būtinumą (Noë 2007: 239).

Eduardas Marbachas ir Gianfranco Soldati laikosi pozicijos, kad sąmonės patirtys gali būti prieinamos „iš vidaus“, todėl jie atmeta Dennetto siūlomą trečiojo asmens perspektyvą kaip netinkamą prieigą prie sąmonės patirčių (Marbach 2007: 75; Soldati 2007: 90). Marbachas gina autofenomenologiją, kritikuodamas Dennetto heterofenomenologijos pretenziją į objektyvų mokslinį metodą, nes sąmonė, anot Marbacho, yra subjektyvi, o ne fizikinio pasaulio dalis. Dennettas, anot Marbacho, klaidingai supranta Husserlio autofenomenologiją ir todėl nepagrįstai ją kaltina subjektyvumu (Marbach 2007: 77). Marbachas teigia, kad yra tam tikrų patirčių, kurios gali būti prieinamos tik iš pirmojo asmens perspektyvos, todėl heterofenomenologija nieko negali apie jas pasakyti. Marbachas pateikia pavyzdį: kai matau nutapytą geltoną karvę, esu įsitikinęs tuo, kas nerealū, kitaip sakant, šioje patirtyje objektas nėra aktualiai duotas, tačiau heterofenomenologija gali fiksuoti tik tas patirtis, kurios vyksta sąmonėje čia ir dabar (Marbach 2007: 82). Kadangi Dennettas teigia, kad heterofenomenologija apima visus faktus apie sąmonę (Dennett 2003: 29), tai pripažinimas, jog pasaulyje esama aktualiai egzistuojančių esinių, neįtelpančių į heterofenomenologinius trečiojo asmens perspektyvos rėmus, būtų aiškus prieštaravimas. Vis dėlto šiuo atveju Marbachas taip pat pražiūri Dennetto „apsauginį gaubtą“ – įsitikinimų indėlių, kompensuojanti visus kritikų nurodomas heterofenomenologijos silpnybes. Heterofenomenologas, gavęs pranešimą apie subjekto įsitikinimą gelto-

nos karvės matymu, kruopščiai patikrins ir nustatys, ar tas įsitikinimas apie fiktyvų, ar apie realų objektą³.

Ne mažiau verta dėmesio siekiant pramušti apsauginį Dennetto gaubtą yra Charleso Siewerto pastaba: problema, anot Siewerto, taikant Dennetto heterofenomenologijos metodą, iškyla tuomet, kai aš pats heterofenomenologiškai tiriu savo paties įsitikinimus sąmonės patirtimis (Siewert 2007: 216). Kadangi, pasak Siewerto, „įsitikinimus turiu tikrinti remdamasis jais pačiais kaip faktais, kuriais negaliu būti tikras, tai negaliu būti tikras ir pačiais įsitikinimais sąmonės patirtimis“ (*ibid.*: 216). Siewertas laikosi pozicijos, kad trečiojo asmens perspektyva nereikalinga norint įvertinti savo paties įsitikinimus, nes tam paprasčiausiai užtenka refleksijos. Ko gero, tai vienas stipriausių kritikos smūgių Dennetto heterofenomenologijai.

Norėdamas išvengti tiesaus atsakymo, Dennettas refleksiją iš pirmojo asmens perspektyvos ir vėl priskiria autofenomenologijai, negalinčiai pretenduoti į mokslo statusą. Vis dėlto pastaba labai taikli, nes pagrįstai kyla klausimas, ar subjektai, pranešdami apie įsitikinimus sąmonės patirtimis, neatlieka refleksijos judesio? Net priimant Dennetto žaidimo taisykles ir atmetant

³ Gali kilti klausimas, kaip heterofenomenologas galėtų vertinti subjektų pranešimus apie įsitikinimus ne fiktyviu meno pasauliu, bet, pavyzdžiui, įsitikinimus haliucinacijomis ir panašiomis sutrikusios sąmonės vizijomis? Dennettas kol kas atskirai neplėtojo sutrikusios sąmonės temos. Tyrinėjant Dennetto publikacijas, susidaro įspūdis, kad heterofenomenologijai kaip metodui, pretenduojančiam subjektų pranešimus apie įsitikinimus sąmonės patirtimis tirti iš trečiojo asmens perspektyvos, būtina sąlyga yra sąmoningi subjektai ir tyrėjas, gebantys atlikti heterofenomenologijos numatytas procedūras.

qualia egzistavimą, ar tai, kuo subjektai yra įsitikinę, nėra subjektų refleksijos rezultatas? Kaip apskritai atskirti refleksiją nuo sąmoningų subjektų pranešimų?

Dennetto kritikai Hubertas Dreyfusas ir Seanas D. Kelly taip pat argumentuoja, kad „faktai niekada nėra gryni – jie visuomet jau interpretuoti, todėl heterofenomenologas juos klaidingai interpretuoja iš pat pradžių“ (Dreyfus & Kelly 2007: 48). Dennetto vengimas tiesaus atsakymo ir šiuo atveju atrodo akivaizdus, nes ir vėl Dennettas argumentuoja remdamasis heterofenomenologinio žaidimo taisyklėmis: subjektas, tiriamas heterofenomenologo, anot Dennetto, neturi galimybės reflektuoti, todėl heterofenomenologas dirba su nereflektuotais pranešimais (Dennett 2003: 20). Vis dėlto, ar idealiomis laboratorinėmis sąlygomis tiriamas subjektas, verbaliniu būdu pranešdamas apie savo įsitikinimus sąmonės patirtimis, *tikrai* nereflektuoja to, ką praneša? Jeigu subjektas praneša neverbaliniu būdu (pavyzdžiui, spaudydamas mygtukus), ar tuomet heterofenomenologas gali išlaikyti objektyvumą, interpretuodamas tokius pranešimus?

Jeanas-Michaelis Roy'us teigia, kad vien jau todėl, jog sąmonės patirtis išreiškiame verbaliniu būdu, refleksija yra neišvengiama, nes mes negalime stebėti sąmonės turinių tuo pačiu metu nesuteorindami savo veiksmo (Roy 2007: 14). Kaip tik todėl Roy'us nemato skirtumo tarp autofenomenologijos ir heterofenomenologijos, nes esą subjektai heterofenomenologijoje praneša reflektuotus įsitikinimus sąmonės patirtimis (Roy 2007: 18).

Kitas svarbus momentas, kurį pabrėžia Johnas J. Drummondas, – pirmojo ir trečiojo asmens perspektyvų dermė tiriant

sąmonės patirtis. Drummondas laikosi pozicijos, kad dėl transcendentalinės sąmonės veikimo lauko, autofenomenologijoje suspendavus išankstines prielaidas, gaunami intencionalūs ir neintencionalūs turiniai. Intencionalius turinius galima tirti taikant pirmojo asmens perspektyvą, o neintencionalius – trečiojo asmens perspektyvą (Drummond 2007: 66). Vis dėlto tokia skirtis yra problemiška, nes, kaip matėme, Husserlis nedaro griežto skirtumo tarp intencionalių ir neintencionalių sąmonės išgyvenimų, nes pastarieji savaip prisideda prie intencionalių išgyvenimų konstitucijos subjekto sąmonėje.

Išvados

Nors heterofenomenologijos metodas, pretenduojantis sąmonės patirtis tirti iš trečiojo asmens perspektyvos, formaliai žvelgiant tenkina gamtos mokslų metodams keliamus reikalavimus, iš tikrųjų jis neatlaiko kritikos. Dennettui subjektų pranešimams apie sąmonės patirtis suteikus įsitikinimų statusą, iškilo metodologinių problemų,

silpninančių patį heterofenomenologijos projektą: kaip nurodo daugelis kritikų, atmetant *qualia* egzistavimą ir pirminėmis sąmonės patirtimis laikant įsitikinimus, atliekamas nereikalingas judesys, nes suprobleminamas subjektų gebėjimas priėti prie sąmonės patirčių, taip pat tampa neaiškus pačių įsitikinimų sąmonės viduje statusas. Dennettas nepagrįstai kaltina Husserlio autofenomenologiją subjektyvumu vien jau todėl, kad Husserlis sąmonės patirčių niekuomet nelaikė gamtos mokslų metodais tiriamu objektu. Heterofenomenologija taip pat neišlaiko pretenzijos į objektyvumą, kai, viena vertus, subjektams suteikiamas visiškas autoritetas pranešant apie įsitikinimus sąmonės patirtimis, kita vertus, heterofenomenologui interpretuojant tuos pranešimus. Bent jau iki šiol heterofenomenologijos ir autofenomenologijos varžybose dėl geriausio metodo sąmonei tirti statuso aiškaus lyderio nėra. Todėl Dennetto heterofenomenologija „neįveikia“ autofenomenologijos ir kol kas vis iš naujo turi apmąstyti ambicingai formuluojamų tezių korektiškumą.

LITERATŪRA

Carman, Taylor (2007). Dennett on seeming, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6: 99–106.

Dennett, C. Daniel (1991). *Consciousness explained*. Boston: Little Brown.

Dennett, C. Daniel (2003). Who's on first? Heterophenomenology Explained, *Journal of Consciousness Studies* 10 (9–10): 10–30.

Dennett, C. Daniel (2007). Heterophenomenology Reconsidered, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6: 247–270.

Dennett, C. Daniel (1987). *The Intentional Stance*. Cambridge, MA: MIT.

Dennett, C. Daniel (2002). How Could I Be Wrong? How Wrong Could I Be?, *Journal of Consciousness Studies* 9 (5–6): 13–16.

Dennett, C. Daniel (2005). *Sweet Dreams*. Cambridge, MA: MIT.

Dreyfus, Hubert & Kelly, D. Sean (2007). Heterophenomenology: Heavy-handed sleight-of-hand, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6: 45–55.

Drummond, J. John (2007). Phenomenology: Neither Auto- nor Hetero- be, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6: 57–74.

Husserl, Edmund (1950). *Die Idee der Phänomenologie. Fünf Vorlesungen*. Den Haag: M. Nijhoff Verlag.

Husserl, Edmund (1966). *Analysen zur passiven Synthesis. Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten. 1918–1926*. Den Haag: M. Nijhoff Verlag.

Husserl, Edmund (2006). *Phantasie und Bildbewusstsein*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Husserl, Edmund (1959). *Erste Philosophie (1923–1924). Zweiter Teil. Theorie der phänomenologischen Reduktion*. Den Haag: M. Nijhoff Verlag.

Husserl, Edmund (1980). *Phantasie, Bildbewußtsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen*. Texte aus dem Nachlass (1898–1925). Den Haag: Martinus Nijhoff Publishers.

Husserl, Edmund (1984). *Logische Untersuchungen (zweiter Band, erster Teil: Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis)*. Den Haag: M. Nijhoff Verlag.

Hutto, D. Daniel (2006). Turning hard problems on their heads, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 5: 75–88.

Jonkus, Dalius (2008). Intencionalumo struktūra ir genėzė Husserlio fenomenologijoje, *Problemos* 73: 60–72.

Marbach, Eduard (2007). No heterophenomenology without autophenomenology: Variations on a theme of mine, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6: 75–87.

Noë, Alva (2007). The critique of pure phenomenology, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6: 231–245.

Roy, Jean-Michel (2007). Heterophenomenology and phenomenological skepticism, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6: 1–20.

Schwitzgebel, Eric (2007). No unchallengeable epistemic authority, of any sort, regarding our own conscious experience – Contra Dennett?, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6: 107–113.

Siewert, Charles (2007). In favor of (plain) phenomenology, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6: 201–220.

Soldati, Gianfranco (2007). Subjectivity in heterophenomenology, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6: 89–98

Vallor, Shannon (2009). The fantasy of third-person science: Phenomenology, ontology and evidence, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 8: 1–15.

Zahavi, Dan (2007). Killing the straw man: Dennett and Phenomenology, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 6: 21–43.

DOES HETEROPHENOMENOLOGY SURMOUNT AUTOPHENOMENOLOGY?

Ernesta Molotkienė

S u m m a r y

Daniel C. Dennett's heterophenomenological method for analyzing the experiences of one's consciousness using the third person approach, as well as an analysis of the argument correctness of its superiority over the autophenomenology or introspective method of the first person approach applied in Edmund Husserl's phenomenology are presented. By introducing the third person perspective, Dennett seeks to bestow the impartiality which is typical of the nature sciences, to heterophenomenological method. The Husserl autophenomenology project had failed in this field because of its inevitable subjectivity. Therefore, Dennett provides the subject's messages about experiences of consciousness with the conviction status, which is legitimated not by the subject but by the observer (the

heterophenomenologist), and in this way he carries out the scientific research of the subject's convictions about the experiences of consciousness. But can the subject's convictions be neutral, without a shell of subjective interpretation, as Dennett expects them to be? The article argues that the ambitious heterophenomenologic method of Dennett is unable to avoid the subjectivity typical of Husserl's phenomenology, because Dennett interprets Husserl incorrectly by twisting his ideas, but is unable to elude the drawbacks of autophenomenology.

Keywords: heterophenomenology, autophenomenology, consciousness, method, intentionality, experience.

Įteikta 2009 11 17